

Матеріали до виступу на Міжнародній конференції, організованій в рамках головування України у Комітеті міністрів Ради Європи

**Національні стандарти
в системі захисту прав дитини:
сімейні форми виховання дітей-сиріт
та дітей, позбавлених батьківського піклування**

Охорона дитинства в Україні визнана стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Уряд України здійснює суттєві кроки на шляху захисту дитинства, керуючись при цьому принципами першочергової турботи про дітей, пріоритетності прав дитини.

Кожній дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Адже тільки сім'я є природним середовищем для зростання і благополуччя дитини.

Збереження рідної сім'ї для дитини та попередження її поміщення в державну установу є одним з пріоритетних завдань сьогодення.

Першим кроком в системі заходів, спрямованих на запобігання розлученню дитини з сім'єю, є робота центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з попередження відмов від новонароджених дітей.

Як показують дослідження та аналіз практики, основними причинами відмов від дітей є психологічна та фізіологічна незрілість, відсутність настанови на материнство, асоціальна поведінка породіллі, відсутність житла та підтримки зі сторони сім'ї, бідність, небажана вагітність. Найбільші ризики відмов від новонароджених існують серед матерів, які є колишніми вихованками державних закладів опіки, членами сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, а також неповнолітні матері.

З метою попередження відмов матерів від новонароджених дітей відпрацьовано модель соціальної роботи, спрямованої на раннє виявлення жінки, яка має намір відмовитися від новонародженої дитини та надання їй своєчасної адресної допомоги.

Дана робота здійснюється через мережу консультаційних пунктів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини, а також соціальних центрів матері та дитини.

Основні завдання мережі таких установ та закладів полягають у:

- запобіганні відмовам матерів від новонароджених дітей;
- забезпеченні психологічної та соціальної підтримки вагітних жінок та жінок, які народили дитину, зокрема неповнолітніх матерів;
- забезпеченні соціально-психологічної підтримки батьків, у яких народилися діти з вадами розвитку або померли новонароджені діти;
- реінтеграції новонароджених дітей, від яких відмовились батьки, та дітей віком до 3-х років з будинків дитини у сімейне оточення (батькам, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, встановлення опіки, всиновлення);
- забезпеченні належних умов існування новонародженої дитини під час розв'язання матір'ю складних життєвих обставин, які заважають нормальному функціонуванню сім'ї;
- тимчасовому вирішенні проблеми житла, яка як правило є чи не основною причиною намірів матері залишити дитину.

Про позитивні результати роботи в цьому напрямку свідчить:

- зменшення кількості дітей, від яких відмовилися батьки, в акушерських стаціонарах. За даними Міністерства охорони здоров'я України у 2004 році кількість відмов становила 1549 дітей, в 2010 році – 719.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

- збільшення кількості попередження відмов матерів від новонароджених дітей: якщо у 2005 році попереджено 112 відмов, то в 2010 році – 524.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

Разом з тим, в Україні щорічно понад 10 тис. дітей за різних життєвих обставин залишаються поза опікою сім'ї. Тому, природно, що питання влаштування таких дітей є актуальним.

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей, які є структурними підрозділами органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Завдяки послідовній державній політиці у сфері захисту прав дитини, в останні роки в Україні спостерігається тенденція до зменшення чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо у 2007 році кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складала 102924, то на кінець 2010 року їх кількість складала 98119 дітей, це біля 1,2 відсотків від чисельності дитячого населення.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

На даний час в Україні паралельно існують і розвиваються дві системи догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування:

- сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу;
- інституціональна: інтернатні заклади системи освіти, охорони здоров'я і соціального захисту.

Виховання дитини в сім'ї є надзвичайно важливим для її нормального зростання та формування її особистості. Сімейні форми виховання визначені пріоритетними як Конвенцією ООН про права дитини, так й актами внутрішнього законодавства України. Можна констатувати, що на сьогодні і в суспільній свідомості поступово зміцнюється думка, що дитину, яка втратила рідних, насамперед слід улаштовувати не в державну установу, а в сім'ї тих людей, які могли б підтримати її, зайнятись вихованням, допомогти подолати життєві перепони.

У цілому, на сьогодні із загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, понад 70 відсотків уже виховується в сім'ях громадян України:

- понад 63 тис. перебувають під опікою, піклуванням, з них понад 57 тис. дітей (91 %) – проживають у сім'ях родичів.

На сьогодні опіка залишається в Україні найбільш поширеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Причому подолано практику так званого "подвійного влаштування" дітей з сімей опікунів, коли дитина офіційно вважається такою, що перебуває під опікою, але фактично є влаштованою до інтернатного закладу.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

- понад 9 тис. дітей виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

Якщо в 2005 році в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховувалося 1,3 відсотка (понад 1,3 тис. дітей) від загального числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то на сьогодні біля 9% (понад 9 тис. дітей), що в 7 разів більше.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

Нашим досягненням у розвитку прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу сприяли:

- законодавчі ініціативи, зокрема, зміна системи фінансування сімейних форм виховання і запровадження фінансування з державного бюджету;
- запровадження обов'язкового навчання кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, а також соціальних працівників, які здійснюють соціальне супроводження сімейних форм виховання;
- проведення рекламних кампаній щодо підвищення поінформованості населення про сімейні форми виховання.

Позитивні зміни спостерігаємо також у сфері усиновлення.

Насамперед відрадним є те, що змінилось ставлення суспільства до цієї теми. Про усиновлення відкрито говорять політики, громадські діячі, пересічні українці і, найголовніше, люди, які вже усиновили або бажають усиновити дитину.

Таємниця усиновлення, яка передбачена національним законодавством, поступово втрачає свою актуальність. Все більше усиновлювачів відмовляються від таємниці усиновлення. Вони не приховують від дитини факту усиновлення і своїм позитивним досвідом заохочують інших людей до усиновлення.

У сфері усиновлення Україна проходить той же шлях, який пройшли більшість європейських країн.

Кількість сімей-громадян України, які бажають усиновити дитину сироту, є стабільно високою упродовж останніх чотирьох років. Для прикладу, на даний час в службах у справах дітей перебуває на обліку більш ніж 1700 родин, які очікують на усиновлення.

Нажаль, переважна більшість українців зорієнтована на усиновлення дитини молодшого віку, як правило з добрим станом здоров'я. Чисельно ж переважаюча група дітей, які очікують усиновлення, – це діти старші 6 років та діти з родинних груп (2 - 6 братів і сестер) тобто понад 90% від загального числа тих, що перебувають на обліку.

Довідково: на даний час в Україні понад 28,5 тис дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, очікують на усиновлення, з них біля 26 тис. – це діти віком старше шести років.

Тому для нас на сьогодні дуже гостро стоїть питання формування у населення культури усиновлення дітей старшого віку і дітей з особливими потребами.

Внаслідок активного розвитку національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні поступово зменшується кількість міждержавних усиновлень.

Для порівняння: у 2005 році українцями було усиновлено біля 1,4 дітей, у 2010 – понад 2,2 тис. (зростання на 67 %). Іноземцями відповідно 2,1 тис. в 2005 році і 1,2 тис. дітей в 2010 році (зменшення на 43 %).

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

Слід наголосити, що сьогодні міждержавне усиновлення в Україні є актуальним тільки щодо дітей, старших 9 років, та дітей, які мають складні захворювання.

Довідково: на даний час в Україні понад 16,1 тис дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підлягають міждержавному усиновленню, з них більш ніж 15,3 тис. – це діти віком старше семи років.

З метою встановлення сучасних правових стандартів у сфері усиновлення 15 лютого 2011 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянути).

Ратифікація Україною Конвенції продемонструвала готовність нашої держави дотримуватись європейських стандартів, зокрема, коли йдеться про влаштування у сім'ю дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Незважаючи на зусилля держави якомога більше дітей влаштувати у сімейні форми виховання, кількість дітей у закладах державної опіки, хоч і зменшується, залишається досить високою.

Якщо проблема сімейного влаштування дітей молодшого віку більш-менш вирішена, то для дітей, старших за 10-12 років знайти сім'ю набагато важче. Таким чином, для дітей саме цієї вікової категорії у разі втрати сім'ї переважним, а інколи і єдиним місцем улаштування є інтернатний заклад.

У 2010 році в системі інтернатних закладів виховувалось близько 16 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тоді як у 2005 році їх кількість складала близько 24 тис.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

У 2007 році Урядом України затверджена Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, метою якої є створення в період до

2017 року умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сімейному оточенні.

Основною метою Програми є створення в період до 2017 року умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом оптимізації вже існуючої мережі закладів та створення закладів нового типу з умовами проживання і виховання наближеними до сімейних.

На виконання завдань, визначених Програмою, здійснюються відповідні заходи щодо створення безпечного середовища для дитини, запобігання виходу дітей із сім'ї, розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та реформування державних закладів утримання дітей.

Міністерством охорони здоров'я України в 2010 році запроваджено створення в структурі будинків дитини центрів медико-соціальної реабілітації раннього втручання для надання допомоги дітям з обмеженими фізичними можливостями з урахуванням категорії дітей, які потребують постійного медичного спостереження та відповідних лікувально-діагностичних та реабілітаційних заходів. Подібні заклади вже створені на базі будинків дитини у п'яти областях України.

Довідково: у Дніпропетровській, Житомирській, Одеській, Рівненській, Харківській областях та м. Києві в структурі будинків дитини створені центри медико-соціальної реабілітації раннього втручання.

Міністерство соціальної політики України спільно з міжнародним проектом МАТРА “Покращення якості життя та стандартів послуг для неповносправних дітей шляхом розбудови громадського суспільства” здійснюють відповідну роботу, спрямовану на покращення діяльності будинків-інтернатів у трьох регіонах України. Фахівці Навчально-реабілітаційного центру “Джерело” та фахівці з Нідерландів розпочали підготовку працівників будинків-інтернатів з навчально-методичного курсу “Базовий догляд неповносправних дітей”.

Протягом 2010 року робота зазначеного проекту розширилась з 3 до 8 дитячих будинків-інтернатів, у яких фахівцями з Нідерландів проводиться навчально-методичний курс «Базовий догляд неповносправних дітей».

Довідково: проект реалізується у Івано-Франківській, Вінницькій,

Закарпатській, Запорізькій,
Кіровоградській, Луганській,
Одеській, Харківській областях.

Мінсоцполітики також опрацьовано проект Державних стандартів якості послуг довготривалого догляду з проживанням дітей, які мають важкі фізичні та розумові вади, який планується затвердити у 2011 році та надіслати на впровадження у стаціонарні дитячі установи. Метою впровадження Державних стандартів є поліпшення якості послуг для дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, що проживають в дитячих будинках-інтернатах.

Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України протягом 2008-2010 років перепрофільовано 11 закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у навчальні заклади іншого типу. Ведеться робота щодо реконструкції спальних приміщень інтернатних закладів у житлові комплекси готельного типу, визначається можливість створення мережі малокомплектних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Довідково: протягом 2008-2010 років перепрофільовано 3 заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Київській області, 2 – у Харківській, по 1 – у Закарпатській Вінницькій, Одеській, Рівненській, Херсонській областях та м. Києві.

Водночас спостерігається процес залучення до навчання в інтернатних закладах дітей із малозабезпечених та кризових сімей, оскільки кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, щороку зменшується.

Тому на сьогодні гострою проблемою залишається запобігання влаштуванню дітей із сімей до інтернатних закладів. Батьки, які не в повному обсязі виконують функції по утриманню та вихованню своїх дітей, не працюють, зловживають спиртними напоями, за власною заявою влаштовують їх до державних закладів та «забувають» про них. Через недостатньо розвинуту систему соціального супроводження таких сімей є реальна загроза того, що необхідну допомогу вони не отримують і батьки врешті-решт позбавлять батьківських прав, а діти будуть виховуватись в інтернатах.

Для дітей, які опинилися у складаних життєвих обставинних, функціонують заклади соціального захисту дітей: притулки для дітей та

центри соціально-психологічної реабілітації дітей, завдання яких є надання як екстреної, так і тривалої допомоги дітям, враховуючи забезпечення їх права на освіту і медичну допомогу під час перебування в цих закладах.

В рамках Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 - 2010 роки, метою якої було подолання дитячої безпритульності і бездоглядності, запобігання сирітству, в регіонах України проводився комплекс заходів щодо попередження дитячої бездоглядності та безпритульності, запобігання правопорушенням серед дітей, вжиття своєчасних заходів щодо виявлення і влаштування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Поряд із заходами щодо виявлення і соціальної реабілітації таких дітей здійснювалися профілактичні заходи, шляхом проведення профілактичних рейдів. Причому якщо на початку 2000-х років мета рейдів була – виявлення і вилучення дітей саме з вулиці, то протягом дії Програми акценти профілактичної роботи були спрямовані на запобігання виходу дітей на вулицю.

Якщо порівняти статистичні показники щодо влаштування дітей до притулків, кількість дітей, які потрапили до притулків з сім'ї, становила 20 % на початку 2000-х років, то в 2010 році цей показник змінився майже 50 %.

Error! Objects cannot be created from editing field codes. Сьогодні ми не бачимо на вулиці армії безпритульних дітей. Упродовж останніх років в Україні зберігається стійка тенденція щодо зменшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей з 42,2 тис. у 2005 році до 19,6 тис. у 2010 році.

Error! Objects cannot be created from editing field codes.

Аналіз явища безпритульності та бездоглядності серед дітей свідчить, що її рівень у регіонах безпосередньо залежить від поширення сімейних форм виховання. Чим більше дітей влаштовано в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, під опіку, піклування, тим нижчий рівень безпритульності та бездоглядності дітей.

Практика влаштування дітей в сім'ї безпосередньо з притулків убезпечує їх від повторного виходу на вулицю та ризиків бути втягнутими до скоєння злочинів або зазнати насильства.

Error! Objects cannot be created from editing field codes. Логічним продовженням процесу зменшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей є зменшення кількості дітей в закладах соціального захисту, зокрема у притулках для дітей з **23,7 тис.** у 2005 році до **11,9 тис.** у 2010 році.

Водночас короткий термін перебування дітей в притулках для дітей, недостатня кількість спеціалістів (психологів, соціальних працівників) не дають можливості забезпечити ефективну реабілітацію дитини та вирішити питання влаштування у найбільш оптимальну для цієї дитини форму виховання. В результаті це призводить до того, що такі діти, не отримавши відповідного соціального захисту та допомоги, повноцінної реабілітації тощо знову потрапляють на вулицю.

Ретельний аналіз діяльності закладів соціального захисту дітей та результати їх діяльності свідчать про доцільність проведення реорганізації притулків в центри соціально-психологічної реабілітації, оскільки останні мають ширші ресурси для надання комплексної допомоги дітям, реінтеграції їх в сім'ю. Процес реорганізації вже розпочався і розрахований до 2013 року.

В Україні у 2009 році прийнято Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, метою якої є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини.

Документ охоплює всі ключові сфери охорони дитинства. Це – охорона здоров'я та формування здорового способу життя, освіта, культурний та духовний розвиток, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальне забезпечення та підтримка сімей з дітьми, захист дітей-інвалідів та ін. з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей».

На реалізацію заходів Загальнодержавної програми у 2011 році у Державному бюджеті України передбачено 161 млн. 561,69 тис. грн.

Підсумовуючи сказане хочу наголосити, що ефективна політика в інтересах дітей повинна базуватись на точному знанні і розумінні справжнього становища дітей, їх потреб і способів найкращого задоволення цих потреб.

В той же час очевидно, що виконання державою прийнятих міжнародно-правових зобов'язань не може бути забезпечене без створення постійно діючих механізмів захисту прав дитини.

Це більш, ніж актуально для України, тому в процесі соціально-економічних і політичних перетворень та реформ, які відбуваються в країні, особливу увагу слід приділити саме дітям.

Ми намагаємося створити якісно нову національну систему контролю та моніторингу за дотриманням прав дітей в Україні. Такий моніторинг повинен базуватися не тільки на показниках державної статистики і звітах органів влади. Принципово важливо запитувати та враховувати точку зору громадськості, дітей та їх батьків.